

KANSALAIPOISTON KÄDENTAITOJEN OPETUKSEN KEHITTÄMISEN MAHDOLLISUUKSIA

Pia-Maria Ahonen

Ammatillisen opettajankoulutuksen
kehittämishanke
Huhtikuu 2012
Ammatillinen opettajakorkeakoulu
Tampereen ammattikorkeakoulu

TIIVISTELMÄ

Tampereen ammattikorkeakoulu
Ammatillinen opettajakorkeakoulu

Ahonen, Pia-Maria
Kansalaisopiston kädentaitojen opetuksen kehittämisen mahdollisuuksia

Opettajankoulutuksen kehittämishanke 30 sivua + 2 liitesivua
Huhtikuu 2012

Kehittämishankkeen tavoitteena oli luoda suuntaviivoja erään kansalaisopiston kädentaitojen opetukseen liittyvistä kehittämisen tarpeista sekä koota myös ajatuksia kansalaisopiston toiminnan kehittämiseksi yleisemmällä tasolla. Teoreettisena taustatukena hankkeelle toimivat vapaan sivistystyön piirissä tehdyt aiemmat tutkimukset omaehtoisen opiskelun vaikutuksista opiskelijoiden elämään sekä opiskelumotiiveihin liittyen. Lisäksi teoreettista pohjaa tarjosivat erilaiset näkökulmat kädentaitojen tekemiseen ja niiden opiskeluun.

Kehittämisen tarpeita kartoitettiin avoimin kysymyksin laaditulla kyselylomakkeella, jotka toimitettiin kädentaitoaineita opiskeleville heidän opettajiensa välityksellä. Vastauksia palautettiin noin puolet eli n.100 kappaletta, joiden pohjalta aineisto analysoitiin aineistolähtöisesti.

Kehittämishankkeen tuloksena syntyi pohdintaa kädentaitojen opetuksen ja kansalaisopiston toiminnan kehittämisen mahdollisuuksista, jotka rakentuivat tiiviisti opiskelijoiden ajatuksiin ja ideoihin. Aineiston tarjoamat suuntaviivat olivat liitettävissä aiempien aiheeseen liittyvien tutkimusten tuloksiin hyvin läheisesti.

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	4
2	KÄDENTÄIDOT JA KANSALAI SOPISTO-OPISKELU	6
	2.1 Kansalaisopisto.....	6
	2.2 Osallistumismotiivit	7
	2.3 Näkökulmia kädentaitojen opiskeluun	10
	2.3.1 Prosessi ja produkti.....	11
	2.3.2 Kokonainen ja ositettu käsityö	13
3	TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	15
	3.1 Aineiston keruu ja käsittely.....	15
	3.2 Tulokset	16
4	KEHITTÄMISEN MAHDOLLISUUKSIA.....	22
5	LOPUKSI	27
	LÄHTEET	29
	LIITTEET	31

1 JOHDANTO

Kansalaisopistojen toimintaan osallistuu vuosittain merkittävä joukko opiskelijoita. Kädentaitojen opiskelu on suosituimpien aihealueiden kärjessä. Kansalaisopistojen tarjoama kurssitoiminta edustaakin monia merkityksellisiä arvoja kansalaisten elämässä: elinikäinen oppiminen, hyvinvointi ja mielekäs vapaa-ajan toiminta.

Kehittämishankkeen aiheena on erään kansalaisopiston toiminnan ja kädentaitojen opiskeluun liittyvien kehittämistarpeiden kartoittaminen opiskelijoiden kokemuksen perusteella. Aineistona toimivat kädentaitojen opiskelijoille opettajien kautta toimitettujen kyselylomakkeiden vastaukset. Tavoitteena on hahmottaa suuntaviivoja kansalaisopiston toiminnan suuntaamiseen kädentaitojen opetuksen järjestämisessä sekä toimia viestin viejän roolissa palvelun käyttäjien ja niiden tarjoajan välillä. Tapauskohtaisuudesta huolimatta, on raportin päätelmiä mahdollista soveltaa kansalaisopistojen toiminnassa laajemmaltikin.

Kansalaisopisto-opiskelun ja erityisesti kädentaitojen opiskelujen merkitysten moninaisuuden lisäksi tutkimusaiheen valinnassa vaikutti oma työkokemukseni kansalaisopiston tekstiilityön tuntiopettajana ja siihen liittyvät kokemukset. Kokemukseni tukevat tutkimustuloksista esille tulevia merkityssuhteita kädentaitojen opiskelun vaikutuksista ihmisten elämänlaadun ja hyvinvoinnin rakennusaineina. Tästä syystä kehittämishankkeen aiheenvalinta toimii tapauskohtaisena välineenä osallistua kädentaitojen opettamisen ja siihen liittyvien elementtien toiminnan kehittämiseen ja suuntaamiseen.

Teoreettisena taustatukena toimivat kansalaisopisto-opiskelun vaikutuksista ja osallistumismotiiveista aiemmin tehdyt tutkimukset sekä erilaiset näkökulmat kädentaitojen tekemiseen ja opiskeluun liittyen. Näkökulmat kädentaitojen opiskeluun auttavat osaltaan suhteuttamaan opiskelijoiden vastausten asemointia käytäntöön. Kädentaitojen opiskelusta puhuttaessa tässä hankkeessa tarkoitetaan kädentaitoaineita, jotka lukeutuvat erilaisiin koviin ja pehmeisiin käsitöihin, esimerkiksi puu- ja metallitöihin sekä tekstiilitöihin. Kansalaisopistot ovat nimenneet yleisnimeksi näille opintoaineille, muotoilu ja kädentaidot.

Tulososuudessa käsitellään opiskelijoilta saatuja kyselylomakkeita ja niiden kautta saatuja vastauksia. Tuloksista johdetaan pohdinnan kautta ja teoreettiseen taustatukeen nojaten kehittämisen mahdollisuuksia. Näiden pohdintojen on tarkoituksena herättää ajatuksia ja uusia ideoita, mutta myös vahvistaa ymmärrystä kansalaisopisto-opiskelun merkityksistä niin yksilötasolla kuin yhteiskunnallisellakin tasolla.

Raportin lopussa on arviointia kehittämishankkeen onnistumisesta ja tavoitteiden saavuttamisesta tekijän omasta näkökulmasta. Liitteenä löytyy kädentaitoaineiden opiskelijoille toimitettu kyselylomake.

2 KÄDENTAI DOT JA KANSALAI SOPISTO-OPISKELU

2.1 Kansalaisopisto

Laki vapaasta sivistystyöstä määrittelee sen periaatteet ja sisällön seuraavasti: Vapaan sivistystyön oppilaitoksiin lukeutuvat kansalaisopistot, kansanopistot, opintokeskukset, kesäyliopistot sekä liikunnan koulutuskeskukset, jotka voivat toiminnassaan ilmentää myös arvo- tai aateperiaatteitaan sekä kasvatustavoitteitaan ja erityisiä koulutustavoitteitaan. Vapaan sivistystyön tehtävänä on tarjota koulutusta noudattaen elinikäisen oppimisen periaatteita, yhteiskunnan eheyttä, tasa-arvoa ja aktiivista kansalaisuutta tukevaa koulutusta. Koulutuksen tavoitteena on edistää ihmisten monipuolista kehittymistä, hyvinvointia sekä kansanvaltaisuuden, moniarvoisuuden, kestävän kehityksen, monikulttuurisuuden ja kansainvälisyyden toteutumista korostaen oppimisen omaehtoisuutta, yhteisöllisyyttä ja osallisuutta. (Laki vapaasta sivistystyöstä 1998, 1. luku, 1§.)

Tilastokeskuksen tekemän tutkimuksen mukaan vuonna 2006 aikuiskoulutukseen osallistui 1,7 miljoonaa 18-64 -vuotiasta henkilöä. Näistä joka kuudes osallistui opintoihin muista kuin työhön ja ammattiin liittyvistä syistä. Harrastus- ja yleissivistävät opinnot olivat siis myös hyvin suosittuja. Aikuiskoulutukseen osallistujista naiset olivat aktiivisempia kautta linjan. Harrastus- ja yleissivistäviin opintoihin osallistujista naisia oli kaksi kolmesta. Vapaan sivistystyön opinnoista kulttuuriala oli suosituin, johon osallistui puolet osallistujista. Kulttuurialaan lukeutuu myös kädentaitoihin liittyvä kurssitoiminta. (Tilastokeskus 2006.)

Kansalaisopistot ovat paikallisesti toimivia, usein iltaopintoihin painottuvia aikuisoppilaitoksia, joskin ne tarjoavat palveluitaan kaikille ikäluokille. Kansalaisopistot ovat pääosin kunnallisia aikuisoppilaitoksia, mutta myös yksityisiä kansalaisopistoja on olemassa. Opintojen pituudet vaihtelevat opintopiirin muuttamasta kokoontumisesta aina lukukauden mittaisiin opintoihin sekä viikonloppukursseihin. (Vapaan sivistystyön yhteisjärjestö 2012.) Kurssitarjonta on hyvin monipuolista. Opetusta tarjotaan mm. kielissä, liikunnassa, tanssissa, muotoilussa ja kädentaidoissa, kuvataiteessa, näyttämötäiteessä, musiikissa sekä erilaissa teemakohtaisissa kursseissa ja luennoissa sekä tapahtumissa. Suomes-

sa oli vuonna 2011 199 kansalaisopistoa, joissa opiskeli 540 500 opiskelijaa. (Tilastokeskus 2011.) Opiskelijamäärät ovat siis hyvin huomattavia valtakunnallisella tasolla.

2.2 Osallistumismotiivit

Vapaan sivistystyön opinnot, joihin myös kansalaisopisto-opiskelu luetaan, nähdään tärkeänä vaikuttimena opiskelijoiden elämässä. Niiden on todettu vaikuttavan niin fyysiseen kuin henkiseenkin hyvinvointiin sekä itsetunnon vahvistamiseen. Myös sosiaalisen pääoman ja siihen liittyvän sosiaalisen yhteenkuuluvuuden merkitys opiskelijoille on huomattavaa. Opiskelijat hakeutuvat vapaan sivistystyön opintoihin erilaisista syistä, kuten oppimisen ja vaihtelun halu, sosiaaliset intressit, ammatilliset tavoitteet jne. Tutkimustulokset osoittavat, että aikuisopiskelu vaikuttaa innostukseen jatkaa opiskelua (93 % vastaajista), osamiseen (84%), hyvinvointiin (88%), aktiiviseen kansalaisuuteen liittyvien taitojen ja ominaisuuksien kehittymiseen (81%) sekä työhön ja toimeentuloon (33%). Opiskelijoiden yksilötason kokemuksiin pohjautuvat tutkimustulokset voidaan johtaa myös laajempaan kontekstiin ja todeta vaikutusten heijastuvan myös laajemmin opiskelijoiden elämään ja lähipiiriin niin työssä kuin kotona. (Manninen & Luukannel 2008, 69–70.)

Kädentaitoihin liittyvillä kursseilla innostus jatkaa opiskelua on merkittävässä asemassa ja onkin tyypillistä, että opiskelijat hakeutuvat kansalaisopisto-opintojen piiriin vuosi toisensa jälkeen. Opinnollisesta harrastuksesta on siten muodostunut elämäntapa. Opiskelijat voidaan jakaa motiiviansa perusteella kahteen osaan, joista puolet korostaa tietojen ja taitojen oppimista ja puolet vastaavasti elämänlaatuun liittyviä ”pehmeämpiä” arvoja. (Manninen, Luukannel 2008, 48.) Omaehtoisuus ja sitä myöden omakohtainen halu ja motivaatio oppia vaikuttavat oppimisen tehokkuuteen (Metsämuuronen 1997, 19). Omakohtaisesti koettu tarve osallistua opinnolliseen harrastustoimintaan toimii tärkeänä motiivina kurssitoimintaan osallistumisessa. Omasta itsestä lähtevä motivaatio luo myös toiminnalle omanlaista merkityksellisyyden kokemusta.

Vapaassa sivistystyössä opiskelevien osallistumismotiiveja on luokiteltu myös seuraavasti:

1. tavoitteelliset motiivit (sisäinen elämänhallinta, elämäntapa, hyödyn näkökulma)
2. harrastusmotiivi (sosiaaliset intressit, ulkoinen elämänhallinta, säännöllisyys)
3. kompensatio (sisäinen elämänhallinta, oman elämän muutokset)
4. ajan täyttäminen (ulkoinen elämänhallinta, ylimääräisen ajan täyttäminen).

(Poutanen & Kauppi, 212–215.)

Tavoitteellisuus motiivina voidaan ymmärtää käytännön hyödyn kautta, mutta myös toiminnan tarpeen tyydyttämisen näkökulmasta. Tavoitteellinen toiminta jäsentää oman elämän hallintaa, luo jatkuvuutta ja turvallisuuden tunteita. Harrastusmotiivit puolestaan voidaan liittää toiminnan tarjoamaan sosiaaliseen viitekehukseen mielekkään ja toistuvan ajanvietteen luomassa kontekstissa.

Kompensaation kautta yksilö voi hakea kurssitoiminnasta tukea oman elämänsä hallintaan erityisesti erilaisten elämänmuutosten kohtaamisten yhteydessä. Esimerkiksi puolison kuolema, eläkkeelle siirtyminen, lapsen kouluun meno, avioero jne. voivat muodostaa yksilön elämässä ajanjakson, johon hän tarvitsee toiminnallisuutta, muiden ihmisten kohtaamista, omaa henkilökohtaista aikaa tai ajatukset ongelmista poisvievää toimintaa. Tähän voidaan läheisesti liittää myös ajan täyttämisen motiivi. Usein erilaiset muutokset elämäntilanteessa toimivat laukaisevana tekijänä, jolloin aikaa harrastamiselle järjestyy tai sitä järjestetään syystä tai toisesta. Opinnollinen harrastustoiminta on yksi keino käyttää ylimääräistä vapaa-aikaa mielekkäällä tavalla.

Sosiaalisten motiivien merkitykset toistuvat tutkimuksissa hyvin merkityksellisessä asemassa kuvatessa opinnolliseen harrastustoimintaan ja aikuisopiskeluun liittyviä osallistumismotiiveja. Sosiaaliset motiivit yhdistyvätkin opinnollisiin motivaatioihin ja opiskelutarpeisiin sosiaalisessa todellisuudessa (Leistevuo 1998, 146; Saarenpää-Numminen 2005, 56). Kansalaisopiston käsityökurseilla voi nähdä tämän ajatuksen toteutuvan. Opiskelijoilla on halu oppia, soveltaa oppimaansa ja samalla osallistua ryhmään sen jäsenenä kuitenkin omaehtoi-

sesti. Keskustelun kautta ryhmän jäsenet pyrkivät kohti yhteisen näkemyksen syntymistä, minkä kautta muodostuu vähitellen ryhmän olemus, sen identiteetti (Pirttilä-Backman & Keso 1998, 60). Vuorovaikutus ei koske vain opiskeltavaa aihetta, vaan sosiaalinen tapahtuma yhdistää erilaisia ihmisiä, luo tuttavuuksia, jopa ystäväyttä opiskelijoiden kesken.

Opiskelija ryhmää eli yhteisöä yhdistävät usein pitkäaikaisetkin vuorovaikutussuhteet, jotka perustuvat vastavuoroisuuteen ja kasvokkaisuuteen. Sosiaaliset kontaktit muodostavat vähitellen yhteisen, ryhmälle ominaisen kielen ja puheen tavat. Oppiminen tapahtuu sosiaalisessa viitekehyksessä ja sen voi ajatella olevan myös kontekstisidonnaista. Ryhmä luo olemassaolollaan oman yksilöllisen tilansa, jossa eri osa-alueet yhdistyvät vähitellen syventyksen ja luoden samalla yhteisöllisen oppimisympäristön. Yhteisössä yhdistyvät jäsenten tiedot, taidot, arvot, asenteet ja näkökulmat suhteessa kulttuuriin. (Hakkarainen, Lonka & Lipponen 2005, 126–129, 137–138.)

Kuulumisten vaihto ja keskustelu arjesta on luonteva osa tunneilla tapahtuvaa vuorovaikutusta. Tähän liittyy myös opinnollinen näkökulma. Opiskelijat vaihtavat keskenään informaatiota tekniikoista, neuvovat toisiaan, kannustavat ja antavat palautetta. Ryhmässä he yhdistävät tietonsa ja taitonsa. (Hakkarainen, Lonka & Lipponen 2005, 126; Leinonen 2009, 73.) Sosiaalinen tapahtuma näyttäytyy yhteen nivoutuneena yhdessäolon ja opinnollisuuden prosessina. Huvi ja hyöty kietoutuvat yhteen ja luovat näin mielekkyyttä harrastukselle. Itse ohjaus tapahtuu ryhmässä niin opettajan kuin muiden opiskelutovereiden kesken, jolloin asiantuntijuus voidaan nähdä jaettuna ilmiönä.

Ryhmän yhteneväisyyttä ilmentää periaate, jolloin jokaisen tiedot ja taidot ovat tavallaan yhteistä omaisuutta. Ne jaetaan ryhmän kesken; niistä keskustellaan, niitä pohditaan ja sovelletaan tarvittaessa. (Leinonen 2009, 78; Pirttilä-Backman & Keso 1998, 54.) Yhteinen kehittäminen kuvaa kullekin suotua mahdollisuutta toimia asiantuntijan roolissa ja toisaalta opastettavana (Leinonen 2009, 84). Tämä luo tasavertaisuuden henkeä ja samalla kokemusta omasta kyvykkyydestä ja merkityksestä ryhmän kannalta.

Ryhmän luomassa kontekstissa jaetaan kokemuksia ja tunnetaan elämyksiä. Ryhmää voikin verrata yksikköön, eräänlaiseen yksilöön, jossa kohtaavat jäsenten mukanaan tuomat elementit yhteen sulautuneena. Erityisesti kädentaitoihin liittyvissä ryhmissä vuorovaikutuksen merkitys on korostunutta. (Leistevuo 1998, 51–52.) Käsityön äärellä ideoiden, tiedon ja palautteen vaihtaminen sujuu suhteessa ongelmattomammin kuin esimerkiksi kieli- tai atk-kursseilla. Käsityö aihealueena yhdistää tekijöitä ja tekeminen synnyttää jatkuvaa ajatustenvaihtoa. Kun taitotaso antaa myöden, voi tekemisen ohella keskustella myös muista käsitöihin liittymättömistä asioista. Tällöin tuttavuudet ja ehkä lopulta ystävyudet voivat alkaa muodostua, kun mielekkään tekemisen äärelle kokoontuvat samanhenkiset ihmiset syventävät tuntemustaan toisistaan ihmisinä.

2.3 Näkökulmia kädentaitojen opiskeluun

Käsityön ja kädentaitojen positiiviset vaikutukset terveyteen ja mielenterveyteen ovat olleet pitkään tiedossa ja niitä on monipuolisesti hyödynnetty myös erilaisissa terapeuttisissa tarkoituksissa. Käsityö aktiviteettina, terapeuttisena toimintana ja siihen liittyvänä muutoksena ovat jaotteluja, joiden kautta terveydellistä näkökulmaa voi kädentaitojen alueella lähestyä. Aktiviteetti edustaa toiminnan tarpeen tyydyttämistä, jossa voi havaita pyrkimyksen kohti kokonaisvaltaista; kokonaista käsityön tekemistä. Terapeuttiset ominaisuudet koostuvat erityisesti aistimellisista havainnoista ja kokemuksista, psykologisesta sekä fyysisestä ulottuvuudesta sekä sosiaalisesta näkökulmasta. Emootioiden käsittelyä voi työstää käsitöiden tekemisen kautta. Käsillä tekemisen yhdessä muiden kanssa jaettuna kokemuksena on myös todettu vaikuttavan terapeuttisesti. (Pöllänen 2009, 43.)

Kädentaitojen harjoittamisen kautta ihminen kehittää itseään monipuolisesti eri tasoilla. Kädentaidot kehittävät yksilön ongelmanratkaisutaitoja, kätevyyttä, itsenäistä ajattelua, työhön kohdistuvia asenteita, päätöksen tekoon liittyviä toimintoja jne. Työn suunnittelussa ja toteuttamisessa hän huomioi oman taitotasonsa, tekniset kykynsä ja tavoitteensa sekä tarpeensa suhteessa ympäristöön ja sen odotuksiin. Siihen liittyvät myös kulttuurin havainnoiminen ja sen soveltaminen omaan toimintaan. Lisäksi prosessiin lukeutuvat myös taloudellisen suunnittelun näkökulma, ergonomia, ekologiset arvot, kulttuuriperintö, eettisyys,

esteettiset arvot ja käsityön arvostaminen. (Ollakka 1997, 19–20.) Kaikki edellä mainitut osa-alueet koostuvat kädentaitoihin liitettävistä arvoista ja asenteista, joiden avulla niitä voidaan tulkita ja arvioida.

Salakarin (2007, 39–40) mukaan kädentaitojen oppimiseen voi ajatella soveltuvan Kolbin kokemusperäisen oppimisen teorian, jossa oppiminen tapahtuu kokemuksellisena prosessina vaihe vaiheelta omaa ja muiden toimintaa tarkkailemalla ja refleктоimalla sekä toimintatapoja soveltamalla tarkoituksen mukaisesti omaan työhön. Oppimisprosessi koostuu neljästä vaiheesta, jotka ovat tiiviissä vuorovaikutuksessa keskenään: konkreettinen kokemus, refleктоiva havainnointi, abstrakti käsitteellistäminen sekä aktiivinen kokeilu.

Kansalaisopistossa kädentaitojen opiskelu on hyvin käytännönläheistä. Opiskelijat oppivat tekemällä, opettajan mallin ja ohjeiden avulla, muita seuraamalla ja heidän kanssaan keskustelemalla. Taidot harjaantuvat kokemuksen kautta. Tällöin myös luovuudelle ja itsensä toteuttamiselle vapautuu energiaa ja voimavaroja, kun tekniset peruselementit hallitaan perusteellisesti.

Reflektionilla on suuri merkitys taitojen oppimisessa. Tällöin opiskelija suhteuttaa kokemaansa aiempaan kokemusrepertuaariin ja jalostaa näin oppimistaan yksilöllisellä tavalla. Onnistumiset ja epäonnistumiset tukevat oppimisprosessia antaen välineitä arvioida ja refleктоida toimintaan liittyviä seikkoja, syitä ja seurauksia. (Salakari 2007, 41.) Opiskelussa tulisikin luoda ilmapiiri, jossa virheet ja epäonnistumiset ovat sallittuja. Niistä tulisi voida keskustella ja pohtia yhteisesti tilanteeseen johtaneita tekijöitä. Turvallinen ilmapiiri sallii kokeilemisen yrityksen ja erehtymisen kautta, ilman siitä seuraavia negatiivisia tunteita. Myös huumorilla on merkityksensä tällaisten tilanteiden kohtaamisessa. Positiivinen asenne oppimiseen säilyttää uteliaisuuden, uuden kokeilemisen halun sekä muiden opiskelutoivereiden huomioonottamisen tekijät.

2.3.1 Prosessi ja produkti

Käsityön käsitettä lähestytään perinteisesti jakamalla se prosessiin ja produktiin eli tuotteeseen. Prosessiin liittyy itse toiminta, joka koostuu erilaisista tavoitteista, tekemisen intentioista. Toiminnan merkitys voi sisältyä mm. mielentervey-

teen, itseluottamukseen, luovuuteen, taiteeseen, itseilmaisuuun, sosiaaliseen näkökulmaan, toisten työn kunnioittamiseen, kätevyiden kehittämiseen jne. Produktin näkökulmasta käsityön merkitys voi olla puolestaan mm. taloudellinen, esteettinen, käytännöllinen, muodinmukainen, kuluttajanäkökulman tiedostava, omaleimainen, persoonallinen, konstrukttiivinen, laadukas jne. (Anttila 1983, 6, 8,53; Luutonen 2004, 16.) Tekijä, toiminnan toteuttaja, lataa prosessiin ja tuotteeseen lukuisia erilaisia arvoja, asenteita ja merkityksiä.

Käsityön osat ovat sidoksissa hyvin tiukasti toisiinsa, niin prosessi ja tuote kuin myös olennaisena elementtinä itse tekijä prosessin toteuttajana ja tuotteen valmistajana. Prosessi jää elämään valmiissa tuotteessa ja siinä voidaankin havaita tekijän omat motiivit, tunteet, taidollinen ja tekninen taso, oman käden jälki sekä edellisiin liittyen tekijän oma persoona. (Ollakka 1997, 35.) Ilmaisullinen arvo sisältyy koko käsityön tekemisen prosessiin, ei vain sen lopputulokseen eli tuotteeseen (Leinonen 2009, 9). Tuote voidaankin nähdä toimivan eräänlaisena peilinä, joka kuvastaa prosessin vaiheita suhteessa tekijänsä ominaisuuksien yhdistelmään.

Prosessilla voi olla myös ihmisenä kasvamiseen liittyviä vaikutuksia. Se voi toimia rentouttavana ja terapeuttisena toimintana, jolloin sillä on terveydellisiä merkityksiä tekijälleen. Tällöin käsityöprosessin voi ajatella vaikuttavan positiivisesti yksilön elämänlaatuun. Ihmisenä kasvamiseen voi liittää olennaisena osana myös luovuuden kehittymisen, elämänhallinnan kokemusten ja itsetunnon kehittymisen, mikä syntyy vähitellen onnistumisen kokemusten, saadun palautteen ja yksilön harjaantumisen myötä. (Metsämuuronen 1995, 47; Ollakka 1997, 94–101.) Käsityöprosessi on siten yksilöllisen kehittymisen kokonaisvaltainen prosessi.

Prosessiin liitettävät arvopäämäärät saavat vaikutteita tekijän omista mielty-myksistä ja hänen persoonallisuudestaan. Osallisena ovat myös yhteiskunnan ja sosiaalisen ympäristön asettamat odotukset ja vaatimukset yhdistettynä taloudellisiin reunaehtoihin sekä kulttuurisiin tekijöihin. (Anttila 1983, 42.) Kaikki elementit vaikuttavat toisiinsa ja yhteen kietoutuneina muodostavat kunkin tekijän kohdalla yksilöllisen kokonaisuuden, jonka nimissä hän lähestyy käsityötä ja muokkaa siitä omia tulkintojaan.

Produkti edustaa ulkoista tulosta, mutta käsityön tuloksena syntyy aina myös erilaisia sisäisiä kvalifikaatioita, elämäntaidollisia kykyjä. Nämä kyvyt auttavat ihmistä osallistumaan yhteiskuntansa toimintaan monipuolisesti. Sisäisenä kvalifikaationa voidaan nähdä mm. käytännön järki, jonka muodostumiseen vaikuttavat sekä fyysiset että henkiset kyvyt ja ominaisuudet. (Kojonkoski-Rännäli 1995, 60.) Näiden kykyjen voi ajatella olevan eräänlaisia positiivisia sivuvaikutuksia, joita syntyy käsityöprosessin myötä. Niiden merkitys yksilölle on hyvin tärkeä, mutta ne eivät ole kuitenkaan ensisijainen syy tehdä käsitöitä.

Vaikka prosessi ja produkti ovat toisistaan riippuvaisia ja yhteen kietoutuneita, on kuitenkin prosessin osuus ja sen merkitys tekijälleen erityisesti käsityön harastamisessa produktia tärkeämpää. (Anttila 1983, 112.) Käsityön tekemisen sivuvaikutuksina syntyvät elämänlaadulliset hyvinvointiin vaikuttavat positiiviset tekijät nostavat prosessin merkitystä suhteessa tuotteeseen. Prosessi edustaa tuotteen syntymistä vaihe vaiheelta, joka on myös osa ihmisenä kasvua ja oppimiskokemusten repertuaaria.

Käsitöiden opiskelussa prosessi saa lisäarvoa ryhmän mukanaan tuomista erilaisista elementeistä. Yhdessä tekeminen ja siihen liittyvä vuorovaikutus ovat olennaisia osia kädentaitokursseille osallistumisen motiiveja. Ryhmässä tapahtuva ajatusten vaihto, reflektointi, arvioiva ote ja ideoiden jakaminen tuottavat prosessille uusia ulottuvuuksia. Produkti on konkreettinen prosessin toteutuma, joka on myös oleellinen osa kädentaitojen opiskelua. Valmistettu tuote voidaan ryhmässä arvioida ja pohtia siihen johtanutta prosessia. Kurssin päätyttyä mahdollinen näkyvyys näyttelyssä antaa tuotteelle myös lisäarvoa ja vahvistaa tekijän kokemusta omasta osaamisesta ja kyvykkyydestä.

2.3.2 Kokonainen ja ositettu käsityö

Käsityötä määriteltäessä olennaisena seikkana toimii taito suunnitella ja toteuttaa suunnitelma. Tehdessään käsityötä ihminen ilmentää ideoita tai ajatuksia, joita hän on kehittänyt itse kokemustensa kautta tai saanut ulkopuolisia vaikutteita ja muokannut niitä tarkoituksiaan vastaaviksi. Hän tarvitsee tekemiseen koko kehoaan, älyään sekä esteettisiä valmiuksiaan. Tätä voi kutsua ns. koko-

naiseksi tekemiseksi, jossa prosessista ja sen eheydestä vastaa yksi ihminen. Yksilön kokonaisvaltaisessa lähestymistavassa piilee käsityön arvo ihmisen monipuolisen kehittymisen näkökulmasta. (Kojonkoski-Rännäli 1995, 90–93.)

Käsityön tekemistä voidaan pitää kokonaisena, kun tekijä itse prosessoi käsityötuotteensa alun ideoinnista valmiiksi tuotteeksi. Jos tekijä itse ei osallistu kaikkiin tuotteen vaiheisiin itse, käsityön perusolemus kärsii. Käsityössä on aina voimakas, persoonallinen luonne, joka on osa tekijäänsä ja tämän suhdetta ympäristöön. (Ollakka, 1997, 33.) Käsityön tekijän tulisikin pyrkiä hyödyntämään kaikkia valmiuksiaan ja ominaisuuksiaan voidakseen kehittyä ja ylläpitää taitojaan.

Kokonaisvaltaisen ja uutta luovan tekemisen ohella käsityötä on myös toiminta, jossa tekijä toteuttaa toisen tekemän valmiin suunnitelman. Käsityön tekeminen tällä tapaa, usein hieman annettua suunnitelmaa soveltaen, on hyvin yleistä ja tyypillistä harrastustoiminnalle. Käsityöprosessi ei ole enää tässä tapauksessa kokonainen, vaan ositettu. (Kojonkoski-Rännäli 1995, 90–97.) Tällöin eri prosessin osat irrotetaan toisistaan ja yhtenäinen jatkumo murtuu työn vaiheiden edetessä yksilöltä toiselle.

Ositetun käsityön harrastaminen on hyvin yleistä. Tästä kertoo ohje- ja mallikirjojen suosio harrastajien keskuudessa. Nykyään käsityötekniikoiden harjoittelu keskittyy yhä enemmän aikuisikään, joten niissä harjaantuminen ei välttämättä tavoita kokonaisessa tekemisessä vaadittavia valmiuksia. (Kojonkoski-Rännäli 1995, 99, 103.) Käsityökurssilla tekeminen voi olla niin ositettua kuin kokonaistakin. Ohjaajan esittämät ohjeet ja mallit tai vastaavasti muiden opiskelijoiden tarjoamat suunnitelmat ja kokemukset ovat oppilaan käytettävissä. Kokemuksen kautta, teknisten taitojen karttuessa, opiskelija rohkaistuu käyttämään omaa luovuuttaan ja kykenee soveltamaan opittua ja jopa luomaan jotain aivan uutta, jolloin hänen käsityön tuottaminen lähestyy vaativampaa, kokonaista tekemistä.

3 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

3.1 Aineiston keruu ja käsittely

Aineistona tutkimuksessa oli tavoitteena käyttää kädentaitojen opiskelijoilta kerättävien kyselylomakkeiden vastauksia, joiden avulla kansalaisopiston toimintaan ja kädentaitojen opettamiseen oli tarkoituksena selvittää kehittämisen tarpeita. Aineistonkeruumenetelmänä kyselylomake tarjosi mahdollisimman monen opiskelijan kokemusten huomioonottamisen. Viranhaltijapäätöksellä saadun tutkimusluvan jälkeen kädentaitoaineiden opettajille toimitettiin kyselylomakkeet opiskelijoita varten sekä saatekirje, jossa oli informaatiota tutkimuksen tarkoituksesta ja tavoitteista. Saatekirjeessä tuotiin myös esille, että loppuraportissa opiskelijoiden sekä opettajien henkilöllisyydet eivät olisi tunnistettavissa. Opettajat jakoivat kyselylomakkeet n. 200 opiskelijalle.

Avoimet kysymykset mahdollistavat spontaanien ja pohdiskelevien vastausten antamisen (Vilkkä 2005, 86). Niiden avulla voidaan pyrkiä selvittämään vastaajan omin sanoin, mikä on keskeistä aiheessa ja mikä herättää voimakkaita tunteita (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 1997, 196). Tutkijan tehtävänä on kriittisesti arvioida vastausten sisältöjä ja pohtia niihin vaikuttavia tekijöitä. Kysymysten asettelulla ja muotoilulla on myös olennainen osuus vastausten muodostamisessa vastaajien näkökulmasta. Tutkijan onkin syytä tiedostaa tämä niin lomakkeen valmisteluvaiheessa kuin analysoinnin ja pohdinnan yhteydessä.

Kyselylomake sisälsi 12 avointa kysymystä iän ja sukupuolen määrittelyn lisäksi. Kysymykset koskivat opiskelijoiden opiskelutaustoja ja – motiiveja kansalaisopistossa, kädentaitojen opiskelun ja yhteisöllisyyden merkityksiä sekä kokemuksia kansalaisopiston toiminnasta. Avointen kysymysten kautta oli tavoitteena antaa opiskelijoille mahdollisuus tuoda ajatuksiaan ja kokemuksiaan esille syvällisemmin niin halutessaan. (Liite 1.)

Tärkeänä lähtökohtana kyselylomakkeiden laadinnassa oli pyrkiä hahmottamaan, mikä tieto on olennaista ja tarpeellista (Vilkkä 2005, 87). Tavoitteena oli lomakkeista saatujen vastausten avulla muodostaa suuntaa-antavia linjoja, jot-

ka voisivat tarjota välineitä kansalaisopiston toiminnan ja kädentaitojen opetuksen kehittämisessä ja suuntaamisessa tulevaisuudessa.

Aineiston analysoinnin tavat lähtivät aineistolähtöisesti, kun vastaukset oli saatu kerättyä. Kustakin kysymyksestä vastauksineen muodostui oma taulukkonsa merkityksellisyyden kokemusten perusteella sekä lisäksi erityiset huomiot ja ideat erikseen kirjaten. Aineistosta tulisikin erotella ne asiasisällöt, jotka ovat merkityksellisiä tutkimusongelmaan vastaamisen kannalta (Eskola & Suoranta 2000, 174). Aineiston analysoinnissa eivät olleet tärkeimmässä asemassa lukumäärät, vaan suuntaa-antavat määrät suhteessa vastausten tarjoamiin kehittämisen ajatuksiin.

3.2 Tulokset

Vastauksia palautettiin yhteensä 98 kappaletta eli n. 50 %. Aivan tarkkoja vertailulukuja on mahdoton tehdä, sillä opettajille lähetetyt lomakemäärät oli laskettu alkuperäisten kursseille ilmoittautumisten mukaan, joten ryhmäkoot olivat mahdollisesti voineet hieman muuttua esimerkiksi lopettamisten vuoksi. Tällä ei kuitenkaan ole merkitystä hankkeen lopputuloksen kannalta.

Vastausten sukupuolijakauma oli hyvin naisvoittoinen. Vastanneista naisia oli 83 % ja miehiä 17 %. Vastaajien keski-ikä oli melko korkea, 58 vuotta. Miesten ja naisten ikäjakaumat olivat hyvin samankaltaiset. Alle 35-vuotiaita oli vain kourallinen. Suurinta joukkoa edustivat 56–65 -vuotiaat, joita oli n. 30% sekä yli 66 -vuotiaat, joita oli lähes yhtä paljon. Ikäryhmien jaottelu perustuu tässä tapauksessa hahmotteluun, jossa 56–65 -vuotiaat edustavat ryhmää, jossa eläkkeelle siirtyminen alkaa lähestyä, lapset ovat muuttaneet pois kotoa ja oman ajan osuus on kasvanut. Yli 66-vuotiaat edustavat puolestaan eläkkeelle siirtynyttä joukkoa, joilla oman ajan osuus entistä suurempi. Jaottelu toimii näin väliinään hahmottaa vastaajien elämäntilannetta ja siten myös mahdollisuuksia ja intressejä osallistua kansalaisopisto-opiskeluun.

Yleisesti ottaen vastaukset olivat melko lyhyitä, jopa yksisanaisia. Joukkoon mahtui kuitenkin myös runsaasti pohdiskelua ja hyvin aiheeseen paneutuneita vastauksia. Eniten pohdiskelua tuottivat kädentaitojen opiskelun vaikutuksen

omaan elämään, yhteisöllisyyden merkitykset sekä kädentaitojen opetusta ja kansalaisopiston toimintaa koskevat kehittämissuhteet.

Osallistuminen kädentaitojen opiskeluun kansalaisopistossa oli verrattain hyvin pitkäaikaista. Toisaalta tähän liittyy osin myös opiskelijoiden ikäjakauma, mikä on varsin korkea. Suurin osa opiskelijoista oli opiskellut elämänsä aikana yli 20 vuotta kansalaisopiston kursseilla. Mukana oli vajaa parikymmentä vastaalkajaa, saman verran alle 10 vuotta opiskelleita ja hieman reilummin yli 10 vuotta opiskelleita. Vastauksista saattoi päätellä opiskelijoiden olevan hyvin uskollisia kansalaisopiston toimintaan osallistujia. Tulokset osoittavat tässäkin tapauksessa, että aikuisopiskelu vaikuttaa innostukseen jatkaa opiskelua.

Opiskelumotiivit olivat luonnollisesti hyvin harrastuspainotteisia. Merkittävänä opiskelijat kokivat näin ollen mielekkään ajan viettämisen tavan, jossa yhdistyivät niin huija kuin hyötykin. Monille opiskelu toimi tärkeänä osana elämää toiminnan tarpeen tyydyttämisen näkökulmasta. Elinikäisen oppimisen näkökulmasta suurin osa opiskelijoista korosti uuden oppimisen ja itsensä kehittämisen merkitystä kansalaisopisto-opiskelussa. Opiskelu tarjosi työikäisille myös vastapainoa työelämälle ja kotona oleville mahdollisuuden puolestaan omaan itseensä kohdistuvaan laatu-aikaan.

Merkittävänä osana kansalaisopisto-opiskelua nähtiin myös sosiaalisen viitekehityksen rooli. Kurssit tarjoavat monille väylän tavata samanhenkisiä ihmisiä mielekkään tekemisen äärellä. Sosiaalinen tapahtuma koetaan luonnollisena osana kansalaisopisto-opiskelua ja on siten myös yksi tärkeimmistä osallistumismotiiveista. Tämä tulos tukee myös osaltaan aiemmissa tutkimuksissa korostunutta sosiaalisten elementtien merkitystä osallistumismotiiveina kurssitoimintaan.

Huomion arvoisia seikkoja olivat osallistumismotiivien joukossa myös, kohtuuhintaisuus, monipuolinen kurssitarjonta sekä paikallisuus. Opiskelijat pitivät tärkeänä kansalaisopiston toimimista lähellä asukkaita, syrjäseutuja unohtamatta. *Kädentaitojen kurssitoiminnan* koettiin olevan pääosin riittävän monipuolista ja innostavaa. Monet kokivat tarjonnan olevan hyvin kiinnostavana, mutta aika- ja resurssipulan vuoksi eivät voineet osallistua niin monelle kurssille, kuin olisivat halunneet.

Potentiaalisten opiskelijoiden tavoittaminen oli vastausten perusteella pääosin hyvää. Syksyllä ilmestyvä kotitalouksiin jaettava kurssivihko ja paikallislehdessä olevat jutut eri kursseista saivat kiitosta. Vastaukset sisälsivät myös runsaasti ajatuksia siitä, miten opiskelijoiden tavoittamista voitaisiin parantaa. Esille nousivat mm. Internetsivujen monipuolisempi hyödyntäminen, paikallislehdessä ilmoittelu, kurssivihkon laajempi jakelu, pidempi ilmoittautumisaika kursseille, kurssien kokeilumahdollisuudet sekä avointen ovien päivä kansalaisopistolla.

Opiskelijoiden kokemukset kansalaisopiston *tiedottamisesta ja informaation välityksestä* olivat myös pääosin myönteisiä. Kurssivihko ja paikallislehti nähtiin edelleen toimivina tiedonkulun väylinä. Esille nousi myös opettajien tärkeä rooli tiedon välittäjinä. Opiskelijat pitivätkin tärkeänä, että opettajat saisivat kaiken tarvittavan tiedon mahdollisimman kattavasti. Parannettavaakin löytyi. Useissa vastauksista tuli ilmi kurssin peruuntumiseen liittyvät käytännöt. He toivoivat, että siitä ilmoitettaisiin poikkeuksetta aina kaikille ilmoittautuneille. Toisaalta osa oli saanut ilmoituksen kurssin peruuntumisesta asianmukaisesti.

Tiedonkulun parantamisen välineenä nähtiin edelleen Internetsivujen päivittäminen ja monipuolisempi hyödyntäminen. Vastauksissa muistutettiin myös niistä henkilöistä, joilla ei ole tietokoneen käyttömahdollisuutta.

Opiskelijoiden kokemukset *kädentaitojen opiskelun vaikutuksista* omaan elämään olivat hyvin moniulotteisia. Vaikutukset voidaan jakaa vastausten perusteella hyvinvointiin ja terveyteen liittyviin, käytännölliseen näkökulmaan, sosiaaliseen pääomaan ja itsensä kehittämiseen liittyviin seikkoihin. Hyvinvointiin ja terveyteen liittyvät vaikutukset opiskelijoiden kokemina sisälsivät mm. henkisen hyvinvoinnin, mielihyvän ja onnistumisen kokemukset, virkistymisen, rentouttavuuden, mielenterveyden ylläpidon, aivotoiminnan aktivoiminnan, itseluottamuksen kasvun sekä jaksamisen parantumisen.

Käytännön hyöty muodostuu kursseilla valmistettavista käyttötuotteista, joita voi valmistaa itselle tai läheisille. Tähän liittyy myös taloudellinen näkökulma, jossa itse tekemällä ja kierrättämällä on mahdollisuus säästää erilaisissa kustannuksissa. Nämä tekijät esiintyivät useissa vastauksissa.

Sosiaalinen pääoma esiintyi myös merkittävänä osana opiskelun vaikutuksia. Kurssien yhteydessä oli mahdollista tyydyttää sosiaalisen kanssakäymisen tarpeita samanhenkisessä seurassa. Monet olivat opiskelun ohessa solmineet py-syviä ystävyys-suhteita. Uusien ihmisten kohtaaminen koettiin arvokkaaksi. Tähän liittyvät myös erilaisten ideoiden ja ajatusten jakamisen ilo ryhmässä. Ryhmän luoma sosiaalinen viitekehys oli myös syy palata kurssille kerta toisensa jälkeen. Yhteenkuuluvuuden tunne vaikuttavat myös sitoutumiseen. Sosiaalisen tapahtuman positiiviset vaikutukset nähtiin myös usein merkityksellisinä syrjäkylä-elävöittämisessä.

Itsensä kehittämisen voi ajatella liittyvän kansalaisopiston edustaman elinikäisen oppimisen arvon teemaan lukeutuvaksi. Vastauksissa korostuivat maininnat uusien asioiden oppimisen tärkeydestä sekä aiemmin hankittujen taitojen ylläpitämisestä. Vastauksista voi päätellä opiskelijoiden arvostavan taitojen kehittämistä ja avoimuutta uusille ideoille ja näkökulmille. Oman käden jäljen konkreettinen näkeminen nähdään palkitsevana ja kannustavana. Taitojen kartuttua myös luovuus kehittyi ja toimii välineenä itsensä toteuttamisessa.

Kädentaitojen opiskelun vaikutuksiin liittyvien tekijöiden jako löytää helposti tukea aiempien tutkimusten tuloksista. Elämänlaadulliset positiiviset vaikutukset ovat siten olennainen ja merkityksellinen osa kansalaisopisto-opiskelua.

Yhteisöllisyyden merkitys nähtiin opiskelussa erityisen merkittävänä vain paria poikkeusta lukuun ottamatta. Mukana oli muutama, jotka nimesivät itsensä erakkoluonteisiksi ja halusivat lähinnä toimia yksin. Heille tärkeää oli lähinnä opettajan antaman ammattitaitoinen panos ohjaajana ja tarvittavat välineet tekemiseen.

Yhteisöllisyys ja muiden opiskelijoiden kohtaaminen mahdollisti monelle erilaisien ja eritasoisten ihmissuhteiden luomisen. Yhteisöön kuulumisen tunne koettiin tärkeänä, jossa opiskelija saattoi tuntea itsensä hyväksytyksi täysvaltaiseksi ryhmän jäseneksi. Sosiaalinen vuorovaikutus nähtiin osana kurssien viihtyvyyttä.

Osana yhteisöllisyyden tuottamia positiivisia vaikutuksia koettiin opiskelijoiden kesken tapahtuva ideoiden ja tekemisen menetelmien jakaminen. Tällä oli vaikutuksia uusien asioiden oppimiseen ja näkökulmien avartumiseen. Opiskelijoiden kesken annettiin myös palautetta ja kannustettiin. Opettaja nähtiin osana yhteisöä.

Opettajien ammattitaito ja motivaatiotaso nähtiin vastausten perusteella lähes poikkeuksetta hyvin korkeana. Kiitosta saivat monipuolinen osaaminen ja taito innostaa opiskelijoita. Tärkeää vastanneiden mukaan olivat myös opettajan tasapuolinen suhtautuminen opiskelijoihin sekä kunkin yksilöllisyyden ymmärtäminen. Taito kuunnella koettiin positiivisena seikkana. Arvostusta saivat myös opettajien idearikkaus ja tunneille tuotu kirjallisuus ja muu materiaali.

Kaikki vastanneet kokivat saaneensa riittävästi *henkilökohtaista ohjausta*. Melko tavallista oli joutua odottelemaan vuoroaan, mutta opiskelijat suhtautuivat tähän seikkaan positiivisesti ymmärtäen opettajien tekevänsä parhaansa ohjauksen toimimisen kannalta. Vastauksissa esitettiin tähän liittyen toive, ettei ryhmäkokoja ainakaan suurennettaisi.

Esille useissa vastauksissa tuli myös hiljaisten ja syrjäänvetäytyvien opiskelijoiden huomioiminen. Ryhmässä toimiessa tuli rohjeta kysyä apua, sillä muutoin saattoi helposti jäädä taustalle. Opettajien tulisikin kyetä havainnoimaan erilaisia ja eritasoisia oppijoita sekä heidän tarpeitaan kurssilla. Myös yhdessä tehtäviä asioista toivottiin olevan toisinaan enemmän.

Tyytyväisyys tiloihin ja laitteisiin vaihteli suuresti. Tiloihin sinänsä oltiin kohtuullisen tyytyväisiä, mutta laitteet ja välineet saivat runsaasti kritiikkiä. Pehmeiden käsitöiden osalta toivottiin hieman uudistusta konekantaan tai ainakin säännöllistä huoltoa. Kovien materiaalien kurssilla laitteet ja työkalut koettiin varsin heikkolaatuisina, mikä vaikutti työn laatuun ja jopa innostumiseen. Vastauksissa esitettiin vahvoja pyyntöjä resurssien ohjaamiseen myös näiden epäkohtien korjaamiseksi.

Huomion arvoisia seikkoja oli myös liikuntarajoitteisten opiskelijoiden huomioiminen kursseilla. Moniin tiloihin pääsy on hyvin hankalaa henkilöillä, joilla on esimerkiksi selkä- tai jalkaongelmia. Vastauksissa tuotiin esille ymmärrys resurssien vähyyteen, mutta asia haluttiin joka tapauksessa nostaa esille.

Useissa vastauksissa esitettiin myös toiveita yleiseen siisteyteen liittyviin seikkoihin. Tämä koskee niin kaikkia opiskelijoita ja opettajia tuntien päätteeksi siisteydestä huolehtimisesta kuin niitä, jotka vastaavat muuten tilojen siisteydestä.

Kehittämissuhteita esitettiin vastauksissa runsaasti:

- yhteistyö eri tahojen kanssa
- nuorten innostaminen ja aktivointi mukaan toimintaan
- kylien toiminnan ylläpitäminen
- paikallisuuden säilyttäminen
- Internetsivujen päivittäminen ja monipuolistaminen > palautelaatikko, informaatiota kursseista, ajankohtaiset asiat, kuvia, ideoita..
- viikonloppukurssien järjestäminen
- moottoriurheilu, hevosurheilu, naisten kivityö, lasityö, ruotsin ja ranskan alkeet..
- eläkeläisille suunnattuja päiväkursseja
- kesäksi lyhytkursseja, muuta toimintaa kesäksi
- opiskelijoille mahdollisuus myydä tuotteitaan
- opettajien välinen yhteistyö, opettajien huone
- kurssien hintataso monille kynnyskysymys, maksu kahdessa erässä
- mahdollisuus kokeilla kurssia

Suurimpana huolen aiheena vastauksissa esiintyi paikallisuuden ja itsenäisyyden säilyttäminen muutospaineiden keskellä. Huolta aiheutti säästöpainneiden alaisena kurssitoiminnan säilyttäminen ennallaan sekä tuttuun ja turvallisten opettajien työn jatkuminen. Pienten kylien toiminnan jatkumisesta esitettiin lukuisia toiveita.

4 KEHITTÄMISEN MAHDOLLISUUKSIA

Kansalaisopiston tulisi olla avoin oppilaitos kaikille tasapuolisesti ja siten sillä tulisi olla myös valmiuksia tavoittaa potentiaaliset opiskelijat ja tarjota heille mielekästä ja innostavaa opiskelutoimintaa. Kehittämishankkeessa keskityttiin vain kädentaitoaineiden opiskelijoihin, joten tuloksia ei luonnollisestikaan voida yleistää koskemaan muuta kansalaisopiston kurssitarjontaa. Tosin on oletettavaa, että monet seikat on sovellettavissa muihinkin oppiaineisiin. Lisäksi monet opiskelijat osallistuvat kansalaisopistossa yhtä aikaa eriaiheisille kursseille, joten vastauksissa saattaa heijastua myös ajatuksia opiskelusta, jossa yhdistyvät kokemukset erilaisista oppiaineista.

Vastausten tulokset tukevat vahvasti osallistumismotiivien osalta aiemmin esiteltyä jaottelua tavoitteellisiin motiiveihin, harrastusmotiiveihin, kompensatioon sekä ajan täyttämiseen liittyviin motiiveihin. (Poutanen & Kauppi, 212–215.) Näiden *motiivien ymmärtäminen onkin yksi merkittävä väline suunnitella ja toteuttaa tulevaa kansalaisopiston toimintaa.*

Valtakunnallisellakin tasolla on havaittavissa, että erityisesti kädentaitoaineiden opiskelijat ovat ikärakenteeltaan melko iäkkäitä. Haasteena olisikin kyetä tavoittamaan myös nuorempia sukupolvia; nuoria ja työssäkäyviä, uusia opiskelijaryhmiä. Toisaalta väestön ikärakenteen vanhenemista, suurten ikäluokkien jäämistä eläkkeelle ja vanhusväestön aktivointia ei saa missään tapauksessa unohtaa. Eläkkeellä olevien joukko on varsin merkittävä. Erityisesti suurten ikäluokkien sukupolvi edustaa osaltaan hyvin aktiivista ja itsensä kehittämiseen orientoitunutta väestöä, joilla on halua ja resursseja toimia aktiivisena harrastajana myös vapaan sivistystyön mahdollistamassa kurssitoiminnassa.

Eläkeikäiset harrastajat ovatkin melko hyvin tavoitettu kansalaisopiston toiminnassa. Tärkeää on siis säilyttää heihin kohdistuva tarjonta ennallaan, mutta myös muistettava tarjota uusia, innostavia ja ajankohtaisia mahdollisuuksia vanhojen hyväksi koettujen kurssien rinnalla ja täydennykseksi. *Eläkeläisille olisi hyvä järjestää suoraan heille kohdistettua kurssitoimintaa päiväsaikaan.* Täl-

löin muodostuisi myös mahdollisuus kohdata ikätovereita ja muodostaa sosiaalisia kontakteja. Monet ikääntyvät ihmiset kohtaavat elämässään yksinäisyyden tunteita ja syrjäytymistä. Eläkeläisten oman ryhmän muodostaminen voisi olla yksi mahdollisuus olla mukana vähentämässä näitä ongelmia yhteiskunnassamme.

26–45 -vuotiaiden määrä osallistujien joukossa oli huomattavan vähäinen, vain kourallinen. Tämän ikäjakson aikana ovat ajankohtaisia perheen perustaminen ja työssä käyminen. Osallistujien määrä kasvaa heti näiden ikävuosien jälkeen. Monille vapaa-aika lisääntyy, kun lapset alkavat kasvaa ja muuttavat lopulta pois kotoa. Pohdittavan arvoista onkin, miten työssäkäyviä ja perheellisiä voitaisiin entistä paremmin tavoittaa. Minkälainen toiminta tukisi heidän arkeaan ja hyvinvointiaan luoden elämänhallinnan resursseja?

Työssäkäyvien ja kotona lasten kanssa olevien arjen ymmärtäminen on tärkeää suunniteltaessa heidän tavoittamistaan kurssitoiminnan piiriin. Monille kurssit toimivat vastapainona työlle, stressin lievittäjinä, mahdollisuuksina omaan aikaan ja tilana tavata samanhenkisiä ihmisiä mielekkään tekemisen äärellä. Oleellista ovat myös oppituntien ajankohdat. Monille on ilta-aika, kello 18 jälkeen, ainoa mahdollisuus osallistua kursseille.

Nuorten tavoittaminen ja innostaminen on haasteellista sinänsä. Kansalaisopisto järjestää taiteen perusopetuksen piirissä Näpsä-käsityökoulua eri-ikäisille lapsille ja nuorille, mitkä ovatkin melko suosittuja. Lomakkeita ei toimitettu lapsille suunnatuille kursseille, sillä heillä ei olisi ollut valmiuksia vastata esitettyihin kysymyksiin. Lapsilta kerätään tosin vuosittain palautetietoa toiminnan kehittämiseen ja suuntaamiseen opetusta järjestävän tahon toimesta. Kansalaisopisto sinänsä ei juuri tarjoa muuta kädentaitojen opetusta lapsille.

Vastanneista nuorin oli 17-vuotias. Alle 25-vuotiaita oli vain 2 vastaajaa. Luvut ovat hyvin alhaisia ja onkin syytä pohtia siihen johtavia syitä. Tähän liittyviä tekijöitä on luonnollisesti lukuisia, kuten elämäntilanteet, muiden ikätoverien ja kavereiden harrastama toiminta, koulun ja opiskelun vaatavuus, kurssitarjonta, ajankohtaiset aiheet, trendit, kurssien houkuttelevuus ja ideoiden saavutettavuus.

Nuorille suunnatessa kurssitoimintaa tulisi huomioida luonnollisesti koulupäivien pituus sekä lasten ja nuorten jaksaminen. Harrastustoiminnan tulisi olla opinnollisuuden lisäksi myös mielekästä ja innostavaa, johon vielä koulupäivän jälkeen on intoa osallistua.

Nuorille tulisikin kohdistaa suoraan omia niin lyhyitä kuin pitempiaikaisiakin kursseja, joissa yhdessä tekemisellä ja uusien asioiden oppimisella voitaisiin luoda uusia ulottuvuuksia kansalaisopisto-opiskeluun. Yhdessä toimiminen pienessä ryhmässä, jossa opettaja on kokoajan läsnä, muodostuu turvallinen ja välittävä ilmapiiri, millä on suuri merkitys kehittyvän lapsen arjessa selviytymisessä. Mielekkäiden ja innostavien kurssiteemojen suunnitteluun voisi ottaa myös lapsia ja nuoria mukaan, jotta tarjonta saataisiin todella vastaamaan kohderyhmän tarpeita ja odotuksia ajan hengessä.

Kädentaidot, niin kuin monet muutkin aihealueet, elävät ajassa. Kurssitoimintaan ja sen kävijämääriin vaikuttavat myös aiheen ajankohtaisuus ja trendikkyys. Toisaalta tietyt perinteiset, vuodesta toiseen jatkuvat kurssit saavuttavat kerta toisensa jälkeen uskollisen osallistujakannan. Kurssitarjonnan suunnittelussa tulisikin löytää tasapaino vanhojen, hyväksi koettujen kurssien ja uusia, kokeilevia ideoita sisältävien aiheiden välille. Niin tästä kuin monista muistakin edellä mainituista syistä johtuen olisi järkevää rakentaa *palautteen antamista varten systemaattinen keräysjärjestelmä*, olisi se sitten Internetsivujen yhteydessä oleva palautelaatikko tai opettajien kurssin lopuksi jakama lomake. Palautteen avulla saataisiin arvokasta tietoa jatkuvasti toiminnan kehittämiseen ja suuntaamiseen jatkossa. Lisäksi tämä vaikuttaisi opiskelijoiden kokemukseen omasta vaikutusmahdollisuudesta ja siten myös kokemukseen oman osallistumisen merkityksellisyydestä.

Kansalaisopiston näkökulmasta on luonnollisesti suuressa roolissa resurssien vähyyys ja niiden tehokas käyttö. Tällöin onkin tärkeää kysynnän ja tarjonnan kohtaaminen kansalaisopiston toiminnassa. *Monipuolisen viestinnän ja tiedottamisen avulla* ja erilaisten opiskelijoiden tavoittamisen väylien kehittämisen kautta, on kansalaisopistolla paremmat mahdollisuudet löytää ja kohdata palvelun tarvitsija.

Vastausten perusteella voi päätellä, että suurella osalla opiskelijoista on valmiuksia ja mahdollisuuksia hyödyntää tietokonetta tiedonhaussa. Olisikin ajanhengen mukaista *päivittää ja kehittää kansalaisopiston näkyvyyttä myös Internetsivujen kautta*. Teknologia tarjoaa runsaasti mahdollisuuksia tavoittaa eri tavoin opiskelijoita. Olisikin pohdittava, minkälaisia keinoja olisi tarkoituksen mukaista hyödyntää kansalaisopiston toiminnassa. Internetsivulla tapahtuma toiminnallisuus, esim. ainekohtaiset blogit, keskustelualueet tms. saattaisivat olla virkistävä ja samalla aktivoiva lisä opiskelijoiden tavoittamiseen.

Vastauksissa korostui useaan otteeseen prosessin ja produktin merkitykset opiskelijalle. Prosessiin voidaan liittää monia erilaisia elementtejä, jotka kurssilla opiskelu mahdollistaa, tärkeimpänä muut opiskelutoverit sekä ohjaaja. Ryhmän tarjoama panos rikastuttaa prosessia yksin tekemiseen verrattuna. Prosessin merkityksellisyys onkin seikka, jolla on erityinen asema kädentaitojen kurssien toteuttamisessa. Olennaista on kyetä luomaan *opiskelijoille turvallinen ja mielekäs ilmapiiri kohdata muita opiskelijoita, toteuttaa itseään sekä suhtautua avoimesti uusille ajatuksille ja näkökulmille*.

Opiskelijatöiden esille tuominen esimerkiksi näyttelyiden ja lehtijuttujen kautta tuovat toisaalta opistotoiminnan konkreettiset hedelmät kaikkien nähtäville saavuttaen uusiakin opiskelijoita ja toisaalta luovat merkityksellisyyden kokemuksia opiskelijoissa itsetuntoon, kyvykkyyteen ja osaamiseen liittyen. Oman käden jäljen, produktin saattaminen yleisön nähtäväksi saattaa vaikuttaa myös työn lopputulokseen sekä asetettujen tavoitteiden parempaan saavuttamiseen.

Opiskelijat ovat hyvin moninainen joukko yksilöitä, joilla on erilaiset taustat, toiveet, tarpeet, kyvyt ja mahdollisuudet. Haasteena opettajille onkin kohdata tämä joukko erilaisia oppijoita erilaisine ominaisuuksineen. Opettajan tehtävänä on aistia ja ottaa selville opiskelijan tapa työskennellä ja hänen tavoitteensa oppijana. Olisikin tärkeää motivoida ja rohkaista opiskelijoita myös yhä kokonaisempaan käsityön tekemiseen, jossa tämän omalle luovuudelle löytyisi enemmän tilaa ja mahdollisuuksia.

On myös muistettava ne opiskelijat, jotka ovat riippuvaisia opettajan ohjeista ja läsnäolosta tai malliesimerkeistä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei opettaja voisi kannustaa opiskelijaa tekemään omia valintoja ja kokeilemaan uusia asioita.

Tasapainoilu erilaisten oppijoiden kesellä lienee yksi opettajan työn haasteellisimmista elementeistä. Kullekin opiskelijalle tulisi tarjota hänen lähtökohtiaan ja taitojaan vastaavaa opetusta sekä säilyttää kaikissa tapauksissa opinnollisuuden tähtäävät tavoitteet. Omaehtoinen opiskelu tuottaa myös osaltaan viitekehysten, jossa opiskelijalla on runsaasti päätös- ja vaikutusvaltaa. Tyytymätön asiakas äänestää jaloillaan. Tasapainoilua vaatii siis myös opiskelijoiden tarpeiden ja toiveiden huomioiminen suhteessa opinnollisiin periaatteisiin.

Opettajien ammattitaidon ja motivaation tason korkea taso tuli esille voimakkaasti vastauksissa. Kansalaisopisto on siis onnistunut tehtävässään tarjota laadukasta opintotoimintaa opiskelijoilleen. On kuitenkin mainittava, että joistakin vastauksista kävi ilmi, että jopa opiskelijat ovat kiinnittäneet huomiota rakenteen hajanaisuuteen, jossa opettajat työskentelevät hyvin yksin ja irrallaan muista opettajista. Voidaankin pohtia mahdollisuuksia ja tarpeita, joilla opettajien välistä yhteistyötä olisi mahdollista lähentää. Yhteiset tapaamiset, vertaistuki ja – keskustelut voisivat olla yksi väylä lähentää opettajia ja siten ehkä myös sitoutumista ja yhteenkuuluvuuden tunnetta työyhteisöön. Keskustelujen kautta tietoa ja taitoa sekä toimintatapoja voidaan jakaa sekä luodaan mahdollisuus uusien ideoiden syntymiselle.

Opettajien yhteisöllisyyden kehittämisessä on luonnollisesti suuri rooli opettajien omilla mielipiteillä, tarpeilla, halulla ja jaksamisella. Tyypillistä opettajistolle on hyvin moninaiset lähtökohdat niin koulutuksen kuin työurakin osalta. Monet tekevät opetustyötä oman päätyönsä ohella ja osa puolestaan toimii päätoimisesti yhden tai useamman kansalaisopiston palkkalistoilla. Opettajien kokoaminen yhteen on tästäkin syystä haasteellista. Eräänä vaihtoehtona voisi olla aineryhmittäiset yhteistyön muodot, joiden muodostajana opettajat toimisivat omien tarpeidensa ja mahdollisuuksiensa mukaan. Kansalaisopistolla tulisi olla rooli tämän kaltaisen toiminnan mahdollistajana, eräänlaisena kokoavana voimana.

LOPUKSI

Kehittämishankeen lopputuloksena syntyi tavoitteena ollut suuntaviivoja antava raportti kansalaisopiston kädentaitojen osa-alueen kehittämisen tarpeista. Hanketta arvioitaessa on myös otettava huomioon opiskelijanäkökulma, jossa opiskelijoille annettiin mahdollisuus ja kanava tuoda ajatuksiaan, kokemuksiaan ja tarpeitaan esille. Opiskelijat voivat näin kokea tulleeensa huomioiduiksi. Tärkeää olisikin voida hyödyntää käytännössä vastausten kautta saatua informaatiota, jotta lopulliset tavoitteet ja opiskelijoiden odotukset tulisi täytettyä.

Kehittämishanke kohdistui kansalaisopiston tarjonnassa vain yhteen osa-alueeseen, muotoiluun ja kädentaitoihin. Tuloksia voidaan silti jossain määrin tulkita soveltaa myös joihinkin muihinkin aihealueisiin. Toisaalta hanke voi toimia kannustavana tekijänä muille opettajille tai aiheesta kiinnostuneille ryhtyä tarkastelemaan muita kansalaisopiston oppiaineita.

Hankkeen arvioinnissa on syytä myös kiinnittää huomiota tutkijan asemaan asetelmassa. Vilpitön kiinnostus ja halu vaikuttaa oman ammattialan kehittämiseen toimivat punaisena lankana, jossa yhdistyivät niin oman opettajuuden kehittämisen intressit, että laajempi osallistumisen motivaatio kehittämistyötön. Tästä syystä suhtautuminen vastauksiin olikin hyvin avoin, joskin kokemus opettajan työssä antoi niille omanlaista ymmärrystä syvällisemmällä tasolla. Kyseinen kehittämishanke onkin eräänlainen tapaustutkimus, jossa yksi kädentaitojen kentällä toimiva opettaja osallistuu panoksellaan oman työyhteisönsä kehittämiseen.

Kyselylomake tavoitti määrällisesti runsaslukuisen joukon opiskelijoita. Voidaan ajatella, että tavoitelluista opiskelijoista puolet oli myös itse halukkaita kehittämään kansalaisopiston toimintaa omalta osaltaan ja kokivat hankkeen siten merkitykselliseksi. Vastaamatta jääneitä oli myös vastaavan suuruinen joukko, mikä on syytä myös ottaa huomioon. Mitkä olivat syitä vastaamatta jättämiseen? Onko se merkki tyytyväisyydestä, tyytymättömyydestä, välinpitämättömyydestä, kiireestä tai ehkä epäilystä vastausten antamisen merkityksestä todellisuudessa käytännön kannalta? Näihin kysymyksiin on mahdotonta antaa vastausta, mutta on syytä tarkastella erityisesti niitä kysymyksiä, jotka tuovat

informaatiota kansalaisopiston toiminnan eri tekijöiden kehittämisen tarpeista ja opiskelijälähtöisesti saaduista toiveista.

Kysymykset oli laadittu riittävän kattavasti vastaamaan tutkimusongelmaan, joskin hienoisia päällekkäisyyksiäkin ilmeni johtuen erilaisista tulkitsemistavoista. Kurssitarjonnan onnistumisen määrittelyssä kysymyksen laadinta oli hieman johdattelleva, mutta lopullisen tuloksen kannalta ei tällä kuitenkaan ollut havaittavaa merkitystä. Opiskelijat toivat ajatuksiaan avointen kysymysten avulla monipuolisesti ja ne tarjosivat runsaasti aineistoa pohdittavaksi. Aineistonkeruumenetelmänä kyselylomake toimi siten tarkoituksen mukaisena ja perusteltuna.

Raportti toimitetaan kansalaisopistolle sekä sähköisenä versiona kädentaitojen opettajille. Raporttia voi kukin opettaja hyödyntää omien tarpeiden ja kokemusten mukaan tulevassa työssään. Aineisto antaa läpileikkauksen kansalaisopiston kädentaitojen opiskelija-ainekseen sekä heidän kokemuksiinsa opiskelusta. Raportti tukee osaltaan myös käsityksiä kansalaisopisto-opiskelun merkityksistä ja vahvistaa uskoa siihen, että teemme tärkeää työtä.

LÄHTEET

Anttila, P. 1983. Prosessi vai produkti? Tutkimus käsityön asenteista ja arvopäämääristä. Kouluhallitus. Kokeilu- ja tutkimusselostuksia n:o 43. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Eskola, J & Suoranta, J. 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 1997. Tutki ja kirjoita. Helsinki: Kirjayhtymä.

Hakkarainen, K., Lonka, K. & Lipponen, L. 2005. Tutkiva oppiminen. Järki, tunteet ja kulttuuri oppimisen sytyttäjinä. Porvoo: WSOY.

Kojonkoski-Rännäli, S. 1995. Ajatus käsissämme – käsityön käsitteen merkitysisällön analyysi. Turun yliopiston julkaisuja. Annales universitatis Turkuensis. Sarja C 109. Turun yliopisto, Rauman opettajankoulutuslaitos. Turku.

Laki vapaasta sivistystyöstä 1998. 21.8.1998/632. Saatavilla www-muodossa. <<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980632>>.19.2.2011.

Leinonen, L. 2009. Näppärien mummojen muistelukirjonta – yhteisöllistä ja voimauttavaa käsityöilmaisua. Helsingin yliopisto. Käsityötieteiden laitos. Pro gradu -tutkielma.

Leistevuo, A.1998. Sosiaaliset motiivit ja sosiaalinen toiminta aikuisopiskelussa. Kansalaisopiston opintoryhmiä koskeva empiirinen tutkimus. Tampereen yliopiston julkaisuja. Acta Universitatis Tamperensis 584. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Tampere.

Luutonen, M. 2004. Elämän mielekkyyttä -käsityö minän vahvistajana. Teoksessa Niemelä, S & Luutonen, M (toim.) Taitava ihminen – toimiva kansalainen. Helsinki: Kansanvalistusseura, 11–19.

Manninen, J. & Luukannel, S. 2008. Omaehtoisen aikuisopiskelun vaikutukset: Vapaansivistystyön opintojen merkitys ja vaikutukset aikuisten elämässä. Vantaa: VSY.

Metsämuuronen, J. 1997. Omaehtoinen oppiminen ja motiivistruktuurit. Opetushallitus. Tutkimus 3/1997. Helsinki.

Ollakka, H. 1997. Käsien käsitetty. Työväen opiston tekstiilityön opiskelun merkitys opiskelijan elämässä. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Aikuiskasvatuksen syventävien opintojen tutkielma.

Pirttilä-Backman, A. & Keso, K. 1998. Tiedon asema sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Teoksessa A. Lahikainen & A. Pirttilä-Backman (toim.) Sosiaalinen vuorovaikutus. Helsinki: Otava, 48–62.

Poutanen, K. & Kauppi, A. 1991. Kansalais- ja työväenopisto-opiskelun juuret aikuisopiskelijan elämässä. *Aikuiskasvatus* (44), 210-217.

Pöllänen, S. 2009. Craft as Context in Therapeutic Change. *The Indian Journal of Occupational Therapy: Vol.XLI* (2), 43-47.

Saarenpää-Numminen, M. 2005. Kansalaisopisto-opiskelun merkitys aikuisen elämässä – Taide- ja taitoaineiden opiskelijoiden käsitykset opiston yksilöllisistä ja yhteisöllisistä merkityksistä. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Pro gradu -tutkielma.

Salakari, H. 2007. Taitojen opetus. Saarijärvi: Eduskills Consulting.

Tilastokeskus 2006, Aikuiskoulutustutkimus. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa). <http://www.stat.fi/til/aku/2006/01/aku_2006-06-03_kat_004-fi.html>.15.1.2011.

Suomen virallinen tilasto (SVT): Koulutuksen järjestäjät ja oppilaitokset, verkkojulkaisu. ISSN=1796–3796. 2010. Helsinki: Tilastokeskus. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa).

<http://www.tilastokeskus.fi/til/kjarj/2010/kjarj_2010_2011-02-17_tie_001_fi.html>. 24.2.2012.

Vilka, H. 2005 Tutki ja kehitä. Helsinki:Tammi.

LIITTEET

LIITE 1

KYSELYLOMAKE

Hei!

Tämän kyselyn tavoitteena on kartoittaa kansalaisopistossa kädentaitoja opiskelevien ajatuksia ja kokemuksia kädentaitoaineiden opetukseen liittyvien seikkojen kehittämisen tarpeista. Olethan ystävällinen ja vastaa kyselyyn, jotta voimme tulevaisuudessa vastata yhä paremmin opiskelijoidemme toiveisiin ja odotuksiin. Mielenpiteesi on meille tärkeä!

Ikä: _____ Mies/Nainen (ympyröi oikea vaihtoehto)

1. Miksi opiskelet kansalaisopistossa? _____

---

2. Millaisena koet kansalaisopiston kädentaitojen kurssitarjonnan? Ovatko kurssit riittävän monipuolisia? Innostavia? Ajankohtaisia?

---

3. Tavoittaako kansalaisopiston toiminta asukkaat/potentiaaliset opiskelijat riittävän hyvin? Miten se voisi tavoittaa paremmin?

---

4. Miten kansalaisopiston tiedottaminen ja informaationvälitys mielestäsi toimii? _____

---

5. Mitä kädentaitoja harrastat/olet harrastanut kansalaisopistossa?

---

6. Miten kauan olet osallistunut kansalaisopiston toimintaan?

---

7. Koetko kädentaitojen harrastamisella/opiskelulla olevan vaikutuksia elämääsi? Millaisia?_____

---

8. Minkälainen merkitys yhteisöllisyydellä ja muiden opiskelijoiden kohtaamisella on sinulle kurssilla?_____

---

9. Minkälaisena koet opettajien ammattitaidon ja motivaation?

---

10. Saatko riittävästi henkilökohtaista ohjausta?

---

11. Oletko tyytyväinen kansalaisopiston tiloihin, laitteisiin?

---

12. Miten kehittäisit kansalaisopiston toimintaa? Mikä mietityttää? Sana on vapaa!_____

Kiitos Sinulle!

Lisätietoja: Pia-Maria Ahonen p. XXXXXXXXXX